

Fekete Károly

Református istentiszteletünk hiányai és azok pótlása

Sokat beszélünk a reformáció áldásairól, ajándékairól, de nem szeretünk számot vetni reformátusságunk öröklött, felhalmozott deficitjeivel és főleg nem merünk tenni az okozott veszteségek felszámolásáért, a hiányok pótlásáért. Talán kényelmességből alakult ki egy kétes tradicionalizmus, ami tudni vél valamit a református korok örökségéről, de a pontos, körültekintő és következetes vizsgálódáshoz már nincs ereje, pedig a nyilvánvaló tanulságok levonása nyomán lehetne olyan változtatásokat végrehajtani, amelyek újra kifényesítenék a vállalható, ápolásra méltó, tiszta tradíciót és megteremtenék a lehetőséget a tradícióhű folytatásnak, továbbfejlesztésnek.

Az ún. református tradicionalizmus megnyilvánulásának egyik figyelemre méltó területe az istentiszteleti rend kérdése. Itt mutatkozik meg a legszélesebb körben az az érzékenység, amely egyrészt a változtatásokra éles reakcióban tud kitörni: „Hogy merné ezt bárki megváltoztatni, hiszen ezt már gyermekkorunkban is így csináltuk, így mondtuk!?” Másrészt itt adódik a legtöbb ötletszerű próbálkozás arra, hogy az „újító” lekipásztor a tradicionalizmus eme bástyáját önkényesen törje meg a „gyülekezet érdekében”.

Az utóbbi évtizedek sok liturgiához kapcsolódó tevékenységet szültek, de manapság mégsem lehetünk elégedettek istentiszteleti rendünkkel. A liturgiai megújulás és az istentiszteletünk hiányaival kapcsolatos kérdések továbbra is jelen vannak, mindennapos gondot jelentenek.

1. A református tradicionalizmus istentiszteleti tehertételei

a) Csodadeficit, amely hozzájárult a spirituális kiszikkadáshoz

A felvilágosodás utáni protestantizmus a maga ésszerűsítő természetével csorbította a csodahitet, elvette a vallás vigasz jellegét. A reformáció korában a *Heidelbergi Káté* 1. kérdés-felelete még világosan megfogalmazta, hogy kicsoda a mi egyetlenegy vigasztalásunk életünkben és halálunkban, s a krisztológiai Szentháromságtant tükröző válaszában rámutatott arra a csodasorozatra, hogy Isten mit meg nem tett értünk, hogy tulajdonjogát kinyilvánítsa felettünk. A reformáció úgy mutatta be az Élő Istent, mint a csodálatos lehetőségek Urát és birtokosát, aki tetteivel segít felismerni övéinek, hogy Isten nem kapitulál az embernél hatalmasabb erőkkel szemben. Isten

felette áll a földi-emberi törvényszerűségeknek. Így viselhető el az emberre nehezedő új és új veszélyeket hozó jövő.

A reformáció idejétől távolodó korszakok nagykorúvá tették a csodában hívő és a csodával együtt élő embert. A belopakodó racionalizmus megfosztotta a felnőttet attól a boldog képzeletvilágtól, amely a gyermek sajátja, s amely szerint nincs képtelenség, nincs érthetetlen, nincs lehetetlen, mert a csoda természetesen létezik. Az ésszerűsített istentisztelet és az ésszerűsített hit spirituális kiszikkadást eredményezett. *Ezért égetően szükséges a lelki töltést visszanyernie istentiszteleteinknek.*

b) Visszanyesett művészetigény – menlevél az igénytelenségre

A lekopaszított református templom önmagában még nem lett alkalmassabb térré az áhítat felkeltésére. Nem sugárzik mindegyikről, hogy ez különleges hely volna, amely azt sugallná, hogy ebből a szakrális térből ki van rekesztve a külső világ. Tisztelet a szép számú kivételnek, de még napjainkban is mennyi minden taszít sok templomukban: olykor hidegek, kényelmetlen padozatúak, giccsesen művirágosak vagy rideg-szürkék a virág nélküli színtelenségtől, áporodott levegőjűek, pormacskásak, elnémult vagy hiányosan hamis orgonaszótól riasztók. S készen van a mentetgetőzés: „ennyire telik...”, „jó az, hiszen falun vagyunk...” Pedig *a mennyei istentiszteletbe való bekapcsolódás földi helyszíne nem lehet akármilyen!*

Az esztétikai igénytelenségre tilos ráhúzni a „mi puritán szemléletűek vagyunk” kifogást, mert az egyháztörténet puritán korszakában a nemes egyszerűség pompás templomokat, művészi orgonákat, igényes templombelsőket hagyott hátra. Ők még tudták: Isten igényességét éppen azzal szolgálják, hogy mindent megtesznek az istentisztelet igényességéért.¹ Ezt az oly értékes puritán szemléletet kár eltorzítva és csökevényesítve alkalmazni. Az egyszerűség nemhogy kizárja, hanem az egyszerűség vonzza az igényességet.²

¹ Vö. Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep. Meditációk művészetéről és aszkézisről*. Fordította: Ablonczy László és Szabó Csaba. Lux Kiadó, Budapest 1998, 26–55.

² Csikesz Sándor szerint *a református istentiszteletnek lélekben és igazságban kell megtörténnie*, s ezzel kapcsolatban megállapította: „[...] reá kell mutatnunk ennek a két nagy követelménynek építészeti vonatkozásaira is. Az istentiszteleti hely építőanyagában, berendezésében éppúgy a léleknek és igazságnak kell uralkodnia, mint azokban, akik oda egybesereglenek. Az égi, boldogabb világot kell lelki értelemben szimbolizálnia, s viszont nem lehet egyetlen egy kódarabja sem, egyetlen egy díszítése sem, ami hazudják, vagyis ne legyen külsőképpen is igaz. Éppen ezért a református istentiszteleti hely minden porcikája mondjon igazat. A fa ne hazudja magát vasnak, a malter ne akarja a kő és faragott márvány illúzióját kelteni, a gipsz, stukkó, rabc s megannyi potemkin építészeti fogás számára tilos legyen az Isten háza. A keményfára érezett és festett puhafa a bútorok farizeusa marad. Fundamentumául kőszikla illik, s falazatául tűzben megpróbált téglá. Butorzatául a keményfa szilárd komolysága. Úrvacsorai szerelvényül az egyszerű fényű nemesérc stb. Vajha a gyülekezetben egybeseregglő tagok lelkiileg szintén ilyen szilárd, erős és hűséges házai lennének a Szentlélek kegyelmének.” Csikesz Sándor: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*.

c) Rítusnélküliség, amely medernélküliséget eredményezhet

A rítus az a fajta áhítat, amelyet érzékszerveink együttes hatásában élünk át. A protestáns ember az Isten dicsőítése, a közös ima és ének mellett valóságos eligazításért kezdett járni templomba. A 19–20. század fordulójára a templom osztályteremmé változott, s az istentisztelet a hasznos ismeretek elsajátításának helyévé. Valami megint elveszett az istentisztelet lényegéből, pedig az ember belső és legmélyebb szükséglete a transzcendencia átélése, a megkülönböztetés a hétköznapoktól, a mindennapoktól, a profántól.

Az istentisztelet átélése jelenti a különlegest, amely egyfajta kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódás. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima, ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis³ úgy foglalkozik a liturgia jelentőségével, hogy felhívja a figyelmet a rítusok fontosságára. Szerinte az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból, s bevezet a Szentséges világába. Megállapítja, hogy a protestáns istentiszteletnek az a nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs hely benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak. Ugyanakkor a protestáns istentisztelet szimbolikusan szegény. Ezért fokozottan szükséges, hogy az üdv-történet nagy fordulópontjaira emlékeztető egyházi év medrét még jobban felfedezzük és tartalommal töltsük ki. Olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát.

d) A bűnismeret nem szoríthatja háttérbe a bűnbocsánat hirdetését

A reformáció sajátosan felerősítette az egyházi-vallási szigort. A kálvinizmust kutató Max Weber is megállapította többek között, hogy a protestantizmus az egész életmódot végtelenül terhes és komolyan vett szabályok béklyójába szorította. A Kálvin által képviselt szigor kiterjedt a teljes életvitelre, a hétköznapokra éppúgy, mint az ünnepnapokra. Megszűnt az érzelmileg hangsúlyozott büntudat időszakos lezárulásának eszköze, a gyónás.

A feloldozás és a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjaink számára, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök

---

In: Csikesz Sándor *Emlékkönyvek* 5. Sajtó alá rendezte: dr. Módis László. Debrecen 1943, 140.

³ Josuttis, Manfred: *Die Einführung in das Leben*. Gütersloh. (1996) 2004, 85–101.

találkozása a Kegyelemmel, és pedig a megkegyelmező Úr meghívására. Ahol a bűntudat időszakos lezárulása nem történik meg, ott lelki zavarok támadnak.⁴

Az *absolutio* jelentőségét Ernst Lange domborította ki nagyon szívhez szólan, amikor azt tanította: az *absolutio* elengedést jelent. Az egyháznak olyan gyülekezeti tagokkal van dolga, akik nyugtalanok, letörtek, megkísértettek, bűnösök. Olyanokkal van dolga, akiket a sorsuk a kételyek és szenvedések területére űzött, vagy akik megszegték a szövetséget, akik sem a valóságnak, sem az ígéretnek nem tudnak örülni és nem tudnak bennük biztosak lenni. A gyülekezet vigasztalást jelent számukra. Nem a valóság alól, hanem a valóságra való felszabadítást. Itt megtapasztalják, hogy nincsenek kizárva a szövetségből, hiszen az Istennel kötött szövetség felmondhatatlan, mert Isten akkor is hű marad, ha mi hűtlenek leszünk. Az *absolutio*, az elengedés vigasztalás, egy visszatérő ünnepélyes esemény. Ez olyan ünnep, amelyet az Atya ad a tékozló fiúnak, amelyet Isten ad az embernek. A megsebzett, nyugtalan, megtört és megbántott ember díszvendég, olyan valaki, akit megtisztelnek, nem pedig megbántanak.⁵

2. A jelen társadalmi közegéből adódó istentiszteleti tehertételek

Az előző korok egyházi tehertételei még kirívóbbak és nyomasztóak, ha a bennünket körülvevő társadalmi közeg istentiszteletre ható, azzal konkuráló jelenségeit is számba vesszük. A kommunikációs hatások és technikák frontvonalra igen széles és szinte mindenkit elér. Ezért is találjuk magunkat egyre többször szemben olyan elváráslistákkal az ún. „modern felfogású gyülekezeti tagjaink” szavain, biztatásán keresztül, amelyet tudva vagy öntudatlanul valamilyen társadalomban szerzett „élmény” motivál, s úgy érzi: ha ezt vagy azt az ötletet adaptálnánk az istentiszteletbe, akkor az megújulást hozhatna.

Az alábbiakban az ezredforduló társadalmának „címkéit”, mint korjellemzőket ütköztetjük a hagyományos istentiszteleti gyakorlattal, mint amelyek gondolkodásra készíthetnek bennünket a jövő istentiszteletével kapcsolatban. Ha figyelmesen végiggondoljuk őket, nemcsak az elvetendő és átvehetetlen vonások fogalmazódnak meg, hanem sürgetőbbnek érzékeljük az önkritikát és a helyes út megtalálásának igyekezetét. Minden „címké” egy kérdés megfogalmazására készített.

⁴ Vö.: Gyököcssy Endre: *Életápolás*. Kálvin Kiadó, Budapest 1993, 108 skk. (*Ekléziogén és ekléziológén neurózis* című tanulmány).

⁵ Lange, Ernst: *Chancen des Alltags*. Überlieferungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart. Kaiser Verlag, München 1984, 210–211.

Konzumtársadalom — Fogyasztói szolgáltató istentisztelet?

A konzumtársadalomban minden megvehető, minden megszerezhető. Szaporodnak a színvonalas családi eseményeket szervező irodák, amelyek videóra kívánczó körülmények között, hangulatos díszletek és kellékek segítségével, hangulatos szövegek és zenék elhangzása közben kínálják rendezvényeiket az élet korfordulóihoz. A konzumtársadalom világában ugyancsak jellemző az egyszer használatos cikkek, az eldobhatóság.

Mire figyelmeztet ez bennünket? Arra, hogy az istentisztelettel kapcsolatban is egyre többször találkozunk az ilyen „fogyasztói szemlélettel”. A liturgia menetébe, az elhangzó tartalomba, a „szereposztásba és a szereplőkbe” egyre gyakrabban akarnak beleszólni a „megrendelőkként” fellépő, szolgáltató egyházat kereső atyafiak.

Mindezt olykor rivalizálásos alapon gondolják, s egy korábbi élményükhöz szeretnének valami „extrát” is kérni. Hogy mindezek nem biblikusak, nem teljesíthetők református felfogás szerint és nem férnek bele a liturgiai szabadságba, arról már nem is beszélek.

De vajon ebben a változtatni akarásban nincs valami rejtett üzenet arról, hogy az istentiszteleteink nem elég vonzóak, hívogatók és ott-tartók? Talán fogyaszthatatlanok is az avított vagy modernkedő, fölöslegesen archaizáló, túl papos vagy túl lezser lazaság végletessége miatt? Talán fogyaszthatatlanok a száraz, logikátlan, és dogmatizáló vagy a lerohanóan gyomorszájon evangelizáló, kenetteljes és kánaáni nyelvezet miatt? Mintha belőlünk egyszer is elég lenne, eldobhatók vagyunk, mert istentiszteletünk nem vonz és nem hívogat, hogy jöjj máskor is hitben ünnepelni tanulni?!

Mire figyelmeztet ez bennünket? *Táplálóbb istentisztelet szükséges, amely újra és újra nélkülözhetetlen, amely visszahív és visszavár Isten színe elé ünnepelni.*

Információs társadalom — Mennyi az istentisztelet hitelessége?

A mérhetetlen mennyiségű, változó minőségű, kétes hitelességű és ellenőrizhetetlen információk világában élünk. Emberpróbáló és -fárasztó feladat kiválogatni egyrészt azt, hogy mik azok az *alapinformációk*, amelyek fontosak, amelyeknek át kellene szólniuk a hangzavaron, túlkiabálva a többi; másrészt mik azok a *ráakódott információk*, amik gyengítik a lényegét, lehántandók, mert csak a göngyöleg szerepét töltik be.

Az istentiszteleten elhangzó „információk”-kal sincs másként. Ha a liturgiában és az igehirdetésben csupán bújtatottan, homályosan, sok „körettel” és körülményesen van jelen az információ, az Ige, akkor elvesz az istentisztelet hitelessége. Az alapinformációt semmi nem fedheti el, ezért annak átütőnek, egyértelműnek és világos megfogalmazásúnak kell lennie. Minden istentiszteleti elemnek, ami körülveszi, azt kell szolgálnia, hogy a felerősítést, a rávezetést, a mindenre átszólást szolgálja ráakodás, elfedés helyett. Az igehirdetést körülvevő istentiszteleti elemeknek olyan rezonanciateret kell képezniük, amelyek a kérüγμα kihangzásának szolgálatában állnak.

A kétes értékű szólások, reklámszlogenek világában a hiteles szavú istentisztelet a jövő!

Szekularizált társadalom — Hogyan hozzuk vissza a Szentségest?

A szekularizációból szekularizmus lett. Vajta Vilmos már 1968-ban definiálta ezt a jelenséget:

„A szekularizmus a világ ideologizálása, mely az ember feletti terrort jelenti, mivel a konkrét világot abszolúttá teszi, s ezzel pontosan azt tagadja, ami a világot világgá teszi. Az egyháziasítás tendenciájával szemben áll az elvilágiasodás tendenciája, amely az egyház totális igényével szemben a világ totális igényét hirdeti.”⁶

Zulehner pedig ezt mondja:

„Az újkor totalitárius rendszerei éppen azért láttak ősellenséget a vallásban, mert azzal, hogy Istenhez kötötték az embert, kivonták őket az állam és a párt totális fennhatósága alól. Hasonló veszélyt jelenthet a vallás a modern 'faszizmusokra': a fogyasztásra, a közigazgatásra, a modern tudományra nézve is. A vallás kivonja az embert a másik ember szorításából. Erre akkor képes, ha alapidentitását éli meg: hátsó szándék nélkül Istenhez vezet az embereket, és innen segíti őket vissza, hogy eligazodjanak a világban. Ezért a keresztyén hitvallás szíve az Isten- és emberszeretet, mindkettő az önérdek keresése nélkül (Mk 12,28–34). [...] Ez marad a keresztyén egyházak elsőrendű feladata a változó körülmények közepette: Isten embereket elhívó erejének segítségével evangéliumi lelkiületű közösségeket létrehozni, amelyek egyaránt Isten- és emberközeliek.”⁷

Szentségtelen világban élünk, amely vonzóbbnál vonzóbb formában akarja minél többekkel elhíttetni, hogy a 21. század embere számára természetes a „nekünk semmi sem szent” életfelfogás.

A gyenge keresztyénség sokféle álszentsége még ösztönzi és tüzei is a szentségtelenek táborát. Csak akkor válhat a keresztyénség erőssé, ha a Szent Isten tisztító jelenlétében lefoszlik róla minden álszentség, s bejárja a megszentelődés állomásait.

Az istentiszteletnek útkészítéssé kell lennie a Szent Istenhez.

⁶ Vajta Vilmos: *Amíg időnk van*. EPMSz Basel–Budapest 1998, 76. (*Istentisztelet szekuláris korunkban* című tanulmány.)

⁷ P. M. Zulehner: Igen a vallásra – nem az egyházra? Az egyház a holnap multikulturális társadalmában. In: Manfred Kock (szerk.): *Az egyház a 21. században*. Kálvin Kiadó, Budapest 2004, 18.

Kommunikációs társadalom — Tartható-e a monológ-istentisztelet?

A kommunikációs eszköztárazarzenál széles kínálattal van jelen. Kommunikációs rendszerek működnek a globalizáció világában. Lecsökkent távolságok között élünk, s hihetetlen mértékű a dialógus-gyorsaság.

A csak „szövegnyomorszerű”, egyirányú, monologizáló, a szószék magasságában maradó Ige nem csoda egyházaként, ha egyre kevesebben figyelnek ránk. Isten kommunikációs csatornájaként – úgy tűnik sokszor – berozsdásodtunk, vagy egyenesen eldugultunk.

Az istentisztelet nem lehet érzéketlen a gyülekezet helyzetére, hanem gyors és hatékony igei reakcióval válaszol az adott szituációban.

Élménytársadalom — Száraz, kiégett, élménymentes istentisztelet?

Az élménytársadalom⁸ működtetője a piacgazdaság. Gyülekezeteink tagjait körbeveszik a bevásárló- és szórakoztatóközpontok, amelyek az élménytársadalom templomai. Az élmény-termékkínálat egyre nő. Ehhez finanszírozás, marketing és kreativitás járul.

Az élménytársadalomban élő híveink előtt hamar lelepleződik száraz, kiégett, élménymentes istentiszteletünk. *Ahhoz, hogy ez megváltozzék, a Szentlélek erőterére van szükségünk, amely páratlan atmoszférát tud teremteni istentiszteleteinken.*

Mire figyelmeztetnek ezek a jelenségek? Versenyezzünk velük? Elkese-
redjünk miattuk?

Ha áttekintjük az ezredforduló társadalmának „címkéit”, mint korjellemzőket, s összevetjük ezeknek általános „üzenetét”, működési mechanizmusát az istentiszteletre rávetülő elvárásokkal és összehasonlítjuk saját istentiszteleti gyakorlatunkkal és istentisztelet-felfogásunkkal, akkor kiderül, hogy semmiképpen nem tehetünk úgy, mintha nem ezek lennének!

A református tradicionalizmus istentiszteleti tehertételei és a jelen társadalmi közegéből adódó istentiszteleti tehertételek egymást erősítő vonásai miatt újra kell gondolnunk istentiszteleteink elvi-teológiai és formai-tartalmi kérdéseit.

3. Milyen legyen református istentiszteletünk?

Mielőtt az öncélú liturgizmus túlhajtásának lendülete (gépszíja) elkapná a reformeréket, meg kell fontolni és fel kell idézni reformátoraink liturgiai alapelvét, az adiaforon-gondolat lényegét.

A reformáció idején bátor bibliai és rendszeres teológiai felismerések születtek, amelyek látványos gyakorlati teológiai következményekkel jártak. A közös reformátori felismerések különböző mértékben és különböző

⁸ Az élménytársadalom analíziséhez ld. Schulze, G.: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main – New York, 1993.

módokon jelentek meg az egyes reformátorok szolgálati helyein, tanítványi köreiből és területi hatósugarukban. Ahogyan hangsúlyeltolódások vannak Luther, Zwingli és Kálvin teológiai nézetei között, ugyanúgy különböző istentisztelet-alakító tevékenységük is. Azt azonban semmiképpen nem szabad elfelejtenünk, hogy a reformáció istentisztelet-alapelve minden reformátornál azonos. Az istentiszteleti reform kivitelezésére is vonatkozó közös alapelv: a keresztyén szabadság tételét szem előtt tartva, különbséget kell tenni az üdvösségbe vágó, lényeges és az üdvösségbe nem vágó, járulékos dolgok között. Az adiaforon-gondolat megjelenése felszabadítóan hatott, és ezt egyaránt tiszteltben tartották elvi-teológiai és gyakorlati-egyházkormányzói téren. Az egységesítő és kötelezővé tevő kísérletek, az uniformizálás ezért nem kerítették hatalmukba egyik reformátort sem. Annál inkább törekedtek az istentisztelet külső rendjénél fontosabb „tanításban és hitben” való egységére.⁹ Ezért az istentiszteleti alapelveket röviden és egyértelműen meg kell fogalmazni.

Formai uniformizálás helyett elvi-teológiai egységességet!

A liturgikus megújulás ne megkötő, kizáró, hanem felszabadító istentiszteleti rendeket szüljön. Fel kell készülnünk alternatív liturgikus rendek kidolgozására. Nem kényszeríteni ott, ahol hiányosak a szerteágazóbb liturgia szellemi, tárgyi és adottságbeli feltételei, de nem gúzsba kötni ott, ahol a gyülekezetben sokféle feltétel adott a sokrétűbb, gazdagabb elemeket tartalmazó istentisztelet ünnepléséhez. A mérce ne a minimalizálás legyen,

---

⁹ Vö. W. Niesel: *Kálvin teológiája*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 160–162. (13.9. *Egyházi szertartások* fejezet); Bullinger a különböző szertartásokról így ír a *II. Helvét Hitvallás* XXVII. fejezetében: „Ha a gyülekezetekben eltérő szokásokat találunk, senki se gondolja ebből, hogy azok meghasonlottak egymással. Szókratész szerint lehetetlen volna minden egyháznak városonként és vidékenként minden szertartását összeírni. Egy vallás sem tartja ugyanazokat a szertartásokat, még ha róluk ugyanazt a tanítást vallja is. Mert akik ugyanazon a hiten vannak is, szertartásaikban különböznek egymástól. Ezt mondja Szókratész. Manapság is, bár egyházainkban különböző szertartásaink vannak az úrvacsora kiszolgáltatására és egynehány más dologra nézve, tanításban és hitben mégsem különbözünk egymástól, sem nem szakad meg ezáltal gyülekezeteink egysége és kapcsolata. Az efféle szertartásokban mint közömbös dolgokban a gyülekezetek mindig éltek a maguk szabadságával. Ezt ma is megtesszük. (Közömbös dolgok.) De közben vigyázzuk, hogy ne soroljuk a közömbös dolgok közé azokat, amelyek valójában nem közömbösek, ahogy egyesek a misét és a képeknek templomban való használatát is a közömbös dolgok közé szokták sorolni, pedig azok a valóságban nem közömbösek. Közömbös dolog az (írta Ágostonnak Jeromos), ami sem nem jó, sem nem rossz, úgyhogy akár megtetted, akár nem tetted meg, az sem igazságodnak, sem bűnödnek nem számít. Ezért midőn a közömbös dolgokat összekapcsoljuk a hit megvallásával, azok nem lesznek többé szabad dolgok, amint Pál apostol kimutatja, hogy szabad húst enni, hacsak valaki nem figyelmeztet rá, hogy az bálványoknak áldoztatott, tehát tilos, mert aki effélét eszik, úgy látszik, mintha ezzel már helyeselné a bálványimádást (1Kor 8,9 skk, 10,25 skk).”

hanem az ösztönzés a sokszínű, tartalmas istentiszteleti életre. Ernst Lange abban látta az uniformizálás veszélyét, hogy annak következtében elvész az egyház szituáció-érzékenysége és szituáció-közelsége.¹⁰

Ne az egyházkormányzói hiúság, hanem a teológiai felismerések alakítsák az istentisztelet rendjét!

Furcsa 20. századi tapasztalat, hogy a keresztyűvitt liturgiai reformokba mindig belekeveredett valamilyen egyéni egyházkormányzói érdek, amely felülírta az elvi-teológiai-közösségi szempontokat. El kell jönnie annak a kegyelmi állapotnak, amely a teológiai felismerések megvalósulását, kibontakozását segíti, hogy az istentisztelet tényleg megújulhasson.

A készülő istentiszteleti példatár az egyműfajúság helyett kínáljon több istentiszteleti műfajt.

Mivel minden alkalmunk istentisztelet jellegű, ezért semmi sem igazán istentisztelet jellegű. Nincs választék igazából híveink számára, mert bár az elnevezés változik, de lényegében minden egyforma. A régebbi korokban több istentiszteleti műfaj volt (vö. az ún. fő- és mellékistentiszteletek rendjét), a nyugati testvéregyházak pedig ma is többféle rendet kínálnak fel, amelyek karakteres célkitűzést fogalmaznak meg az illető istentiszteleti műfajjal szemben.¹¹

Az istentisztelet két fókuszát az igehirdetés és sákramentum együttállása adja meg.

Egyik sem csupán csatlakozó istentiszteleti egység. A homiliás és sákramentumos istentisztelet kérdésében világos és egyértelmű a teológiai eligazítás-kutatás: a két rész elválaszthatatlan. Már a két világháború között alapos kutatások folytak az első keresztyének liturgikus életének feltérképezésére, s e téren Gaugler és O. Cullmann¹² eredményei nagy hatással voltak az istentisztelet bibliai alapjaihoz való visszatérésre. Kimutatták, hogy a homiliás és a sákramentumos rész eredetileg együvé tartozott.

Az istentisztelet egésze teremtse meg a kötött és a szabad elemek egyensúlyát!

Oscar Cullmann szerint az őskeresztyénségben a Lélek szabadsága és a liturgia kötött jellege együttesen szolgálta a gyülekezet építését. Pál mindkét elemet az οἰκοδομή, az építés alá rendelte. Így – egyrészt – a kötött részek nem szegényítették el az istentiszteletet, de nem is tették élettelennek; másrészt a szabad elemek nem okoztak anarchiát, és kizárták a szektásodás veszélyét.

¹⁰ Lange, Ernst: *Chancen des Alltags. Überlieferungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart*. Kaiser Verlag, München 1984, 58–59.

¹¹ A svájci egyházak napszaki liturgiáját mutatja be pl. Hans-Jürg Stefan a *Német-Svájc református egyházainak liturgia-reformja a XX. század második felében* című tanulmányában. Ld. in: *Református Egyház* 2006/5, 113–116.

¹² Vö. Cullmann Oscar: La signification de la Sainte Cene dans le christianisme primitif. In: *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses* 1936/1, 2–22.; Uő: *Urchristentum und Gottesdienst*. Zürich 1944; 2. kiadása 1950.

A jelenlegi református istentisztelet ki van szolgáltatva a lelkipásztor diszponáltságának, illetve indiszponáltságának. Az állandó kötött rész és az istentisztelet kötött elemei függetlenek a lelkipásztor lelki állapotától.

Az istentiszteleten jelenjen meg a gyülekezeti aktivitás.

Az istentisztelet nem a lelkipásztor egyszemélyes produkciója, hanem az egész gyülekezet részvételével zajló esemény. A gyülekezet nem „közönségként”, „hallgatóságként” van jelen, hanem együtt mozog és együtt él az istentiszteleti elemek végrehajtása közben az istentiszteletet vezető lelkipásztorral. Az istentisztelet válaszelemeinél, s ahol csak lehet – megfelelő felkészítés után –, az arra alkalmas gyülekezeti tagok bevonása kívánatos. Mérlegelni kell a pszichodinamika és a kommunikációtudomány felismeréseit. Tanulságos megjegyezni itt, hogy az ember felfogóképességének effektivitása R. Riess¹³ szerint, amint azt a *Seelsorge. Orientierung, Analysen, Alternativen* című könyvében írja, a következő: amit csak hall az ember, annak mintegy 20%-a marad meg. Ha az ember lát valamit, akkor a látottak 40%-a marad meg. Ha hallott és látott is, akkor 50%-a marad meg. Ha mindez tevékenységhez kötöten történik, akkor annak az eseménynek 90%-a marad meg bennünk.

Még nagyobb komolysággal kell figyelembe vennünk az egyházi évet!

Ravasz László már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta az alábbiakat:

„Az igehirdetőnek tudnia kell, hogy bár nálunk szabad textusválasztás van és minden perikópát elvből elvetünk: az egyházi év, mint az üdvtörténetnek s egyszersmind az üdvrendnek idői vetülete, kötelességünké teszi, hogy egy egész évre igehirdetői tervet dolgozzunk ki, s ezt évenként úgy állítsuk össze, hogy bizonyágtételünk mindig új, friss, gazdag és változatos legyen.”¹⁴

Már fentebb hangsúlyoztuk: egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor az istentiszteleti életnek még fontosabb kötelessége, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát. Az egyházi év nemcsak az üdvtörténeti ünnepekkel, hanem a vasárnapok rendjével is mederbe tereli az életünket, igehirdetésünket, szolgálatunkat.

Odafigyelni az örök keresztyén istentiszteleti értékekre, a kálvini alapelvekre, a protestáns ökumené gyakorlatára!

Amikor liturgikus megújulásról van szó, hajlamosak vagyunk leragadni a magyar reformátusság liturgia-történetében, a hazai reformáció régmúltjában, vagy odatapadni valamelyik jól bevált rendtartáshoz. Érdemes a megújulást

¹³ Riess, Richard: *Seelsorge. Orientierung, Analysen, Alternativen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973.

¹⁴ *Istentiszteleti Rendtartás a Magyar Református Egyház számára. Az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával megállapított szöveg revíziójának tervezete. Kézirat gyanánt. Budapest 1950, 14.*

azzal is kiegészíteni, hogy gondosan szétnézünk az örök keresztyén istentiszteleti értékek között, hogy mérlegeljük Kálvin eredeti elgondolásait az istentisztelet rendjéről, s tájékozódunk a nemzetközi protestáns ökumené századfordulónk közelében készült liturgiái között (Hollandia, Svájc, Németország).